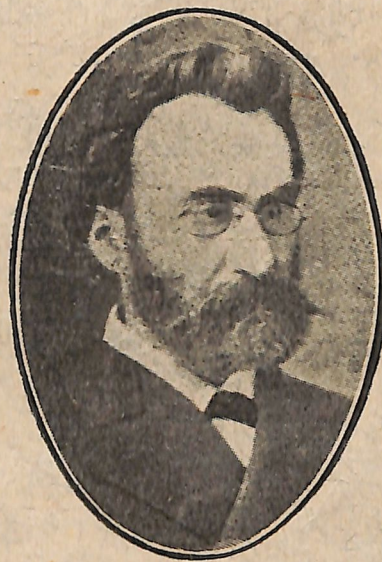
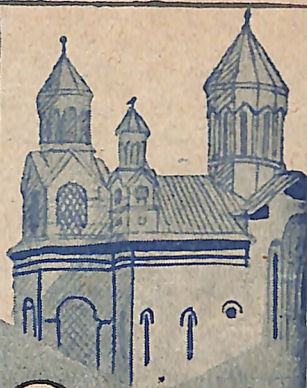

3

ՄԱՆԿԱԿԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Բաժնի

891-995

Ր-35

թի 18

ՏԷՐ ԹՕԴԻԿԻ
ԴՊՐՈՑԸ

156

10

„MASIS“

SOCIETATE ANONIMA DE EDITURA

CAPITAL SOCIAL LEI 500.000

SEDIUL — BUCUREȘTI — B-dul MARIA No. 8 Etaj II

ԾՆՈՂՆԵՐՈՒ ԵՒ ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐՈՒ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ.

«ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ» ը լրացուց իր Ա. վեցամսեան, յոյս տեսած են 12 հասոր գրքեր 24 պատմութեան, 400 էջերու մէջ, ընտիր քուղթի վրայ եւ պատկերազարդ. Գինը խիստ ատան նշանակուած է, ամէն ընթանիքի մասշէլի դարձնելու ցանկութեամբ:

Կը խնդրուի փակել առաջին վեցամսեայի հաշիւները ղրկելով փոխաւժէր:

ԲԱՑՈՒԱԾ Է ԵՐԿՐՈՐԴ ՎԵՑԱՄՍԵԱՅԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԿՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Պայմաններ՝

Ռուսմանիոյ համար Լէյ 110.—

Պուլկարիոյ համար Լէվա 80.—

Ֆրանսայի համար Ֆր. Ֆր. 15.—

Գործակալներու համար մասնաւոր գեղջ

„ՄԱՍԻՍ“ ԿԸ ՆՈՒՐԵՆ

ՊՈՒՔՐԷՇԷՆ

Պ. Յ. Յակոբեան — 1 տարուան, Պ. Նազար Նազարեանի՝ (Մէճիտիէ):

Պ. Սուրէն Աղամեան » » Օր. Եփրաք Տէր Յակոբեանի (Պուքրէշ):

ՈՄՆ — 1 տարուան, Պ. Ա. Կիւրիսեանի՝ (Աթէնք):

Տպարան „Ասորիա“

București, Tipografia „ASTORIA“ Pictor Luchian No. 14 Tel. 4.3825

891-990
P-35

Հայրապետ Եսայի Բաբայան

30 MAY 2011

«ՄԱՍԻՍ» Ռ-ՀԱՅ ՀՐԱՏ. ԱՆԱՆ. ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԹԻՒ 18

ՐԱՅՅԻ

ՏԵՐ ԹՕԴԻԿԻ ԴՊՐՈՑԸ

Տպարան „Ասորիա“ Ե. Սարգսեանի
Բիբոս Լուսին 14 1935

24 JUL 2013

13441

ՏԷՐ ԹՕԴԻԿԻ ԴՊՐՈՑԸ

Մայրս, իմ պզտիկ տարիքիս, շատ փափաք ունէր որ ես գրել կարգալ սորվիմ և «մեծ մարդ» ըլլամ:

Տասը տարեկան էի, երբ օր մը մեր գիւղի քահանային քով տարաւ զիս: Սյդ օրը հոգեգալուստի տօնն էր: — «Հոգեգալուստը լաւ օր է, ըսաւ մայրը, եթէ տղաս այդ օրը վարժատուն մտնէ, շատ բան կը սորվի, որովհետեւ Հոգին Սուրբ այդ օրը Բրիտոսի առաքեալներուն լեզուն բացաւ...»

Ես մինչև այսօր ալ չեմ մոռցած այն խօսքերը որ մայրս ինծի վարժապետիս յանձնելու ատեն ըսաւ.

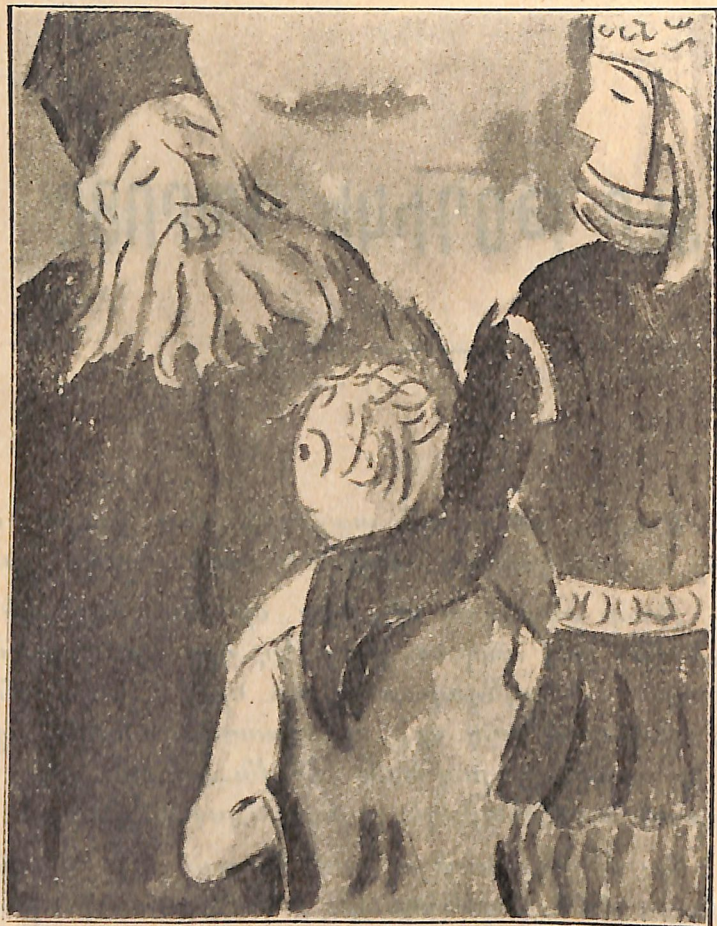
— Տէր հայր, ծառայ եմ սուրբ կարգիդ, տղաս քեզի մատաղ ըլլայ, միտը քեզի... ոսկորը ինծի. ի՞նչ կ'ուզես, ան ըրէ, մինակ թէ տղաս երկու կտոր բան սորվի....:

Ես շատ լաւ չհասկցայ թէ մայրս ի՞նչ ըսել կ'ու-

5475 - 88

դէր այդ խօսքերով. միայն լսեցի թէ տէրտէրը խօսք տուաւ լաւ ուսում տալ ինծի, անանկ մը սորվեցնել որ կեանքիս մինչև վերջը չմոռնամ...: Ճիշտ է որ մինչև այսօր ալ չեմ մոռցած... կռնակիս ոսկոր-

— Տէր հայր, միսր քեզի ոսկորը ինծի...

Ներուն ցաւը:

— Ողորմած հոգի հայրը իմ լաւ բարեկամս էր, աւելցուց տէրտէրը, անոր լիշատակին համար աչքիս

լոյսին պէս կը նայիմ որ հօրը պէս խելացի մարդ դառնայ...:

Տէր Թօղեկը — այսպէս էր վարժապետիս անունը — իր ուսումը ստացեր էր Աղթամարի(*) վանքին մէջ: Թէ ինչո՞ւ վարդապետ չէր եղած, այդ բանը չեմ գիտեր, միայն թէ գիւղին մեծերը կ'ըսէին թէ տէր հօր պղտիկ գլուխը շատ մը մեծ բաներով լեցուն է:

Ոչ միայն մեր գիւղին, այլ բոլոր մօտաւոր գիւղերուն, նոյնիսկ քաղաքին մէջ անոր շատ գիտնական ըլլալը ամէն մարդու բերանն էր:

Ով որ գիշերը երազ մը տեսնէր, առտուն կանուխ անոր տան շախմատիսը ափ կ'առնէր ու երազին մեկնութիւնը կը խնդրէր:

Որու տղան որ հիւսնդ ըլլար, տէր-հօր մօտ կը բերէր որ վրան նարեկ կարգայ և առողջանայ:

Ով որ նոր գործի մը պիտի սկսէր, տէր-հայրէն կը խնդրէր որ ձեռքի համրիչին վրայ աղօթք մը ընէ:

Մէկ խօսքով, տէր-հայրը մեր գաւառին մարգարէն էր. ամէն մարդ անկէ խելք կը հարցնէր. ամէն մարդ անկէ խրատ կ'առնէր...

Աստուած իմ, ինչե՞ր, ինչե՞ր չէին պատմեր անոր մասին... Կ'ըսէին թէ տէր հայրը եղունգին վրայ բան մը գրելուն պէս... երկինքէն անձրև կու գայ: Կ'ըսէին թէ անիկայ աղօթք մը ընելուն պէս ծառերու վրայի պտուղները մըջիւններու պէս կը շատնան: Եւ ընդհակառակը, անոր մէկ խօսքով օձը իր եղած տեղը կը քարանայ...: Կ'ըսէին թէ թռչուն-

(*) Աղթամար վանայ ծովուն մէջ պզտիկ կղզի մըն է, ուր հայերը ասկի 20 տարի առաջ դեռ փառանեղ եկեղեցի եւ վարժարան ունէին: Հիմա բուրժուէն կողմէ Բաղուսանդ եղած է:

ներուն բերանը աղօթքով կը կապէ և անոնք այլևս չեն կրնար արտերուն ցորենը ուտել... կ'ըսէին թէ սատանաները կը բռնէ և շիշի մը մէջ կը թխալէ ու այնպէս կը պահէ որ մարդոց չկրնան վնասել:

Առաջները ես այս բաները լսելուս կը վախնայի, բայց յետոյ այնչափ վարժուեցայ, որ կը մտածէի. — «Տէր Աստուած, երբ պիտի ըլլայ որ ես ալ այդ բոլոր բաները սորվիմ և խելացի մարդ ըլլամ...»

Բնական է որ երբ քիչ մը մեծցայ, խելքս հասաւ որ այդ բոլոր ըստածները սուտ ու մուտ բաներ են, որ քահանաները շատ բարի և յարգելի մարդիկ են. բայց այն ատեն շատ պզտիկ էի և այդ խենդ ու խելառ բաներուն կը հաւատայի:

Եւ ի՞նչպէս չհաւատայի, երբ ամէն օր կը տեսնէի անոր տունը լեցուն հայու, թուրքի, հրեայի կընիկներով:

Որը տէր հօր համար նուէր կը բերէր քանի մը հատ հաւկիթ, որը աքաղաղ մը, որը շիշ մը օղի, որը պոյգ մը գուլպայ, վերջապէս ոչ մէկը ձեռքը պարպ չէր մտնէր տէր հօր տունէն ներս:

Ի՞նչ քանի համար կու գային այդ մարդիկը:

Մէկուն հարսը կաղ էր, տէր հայրը թուղթ մը կը գրէր, 12ի կը ծալլէր ու կու տար որ վիզէն կախէ... որպէսզի ոտքը շտկուի:

Մէկ ուրիշին մանչը անառակ էր, գիշերները ուշ ատեն տունէ կու գար: Տէր հայրը իր «Վեցհազարեակ»^(*) շնորհիւ անառակ տղուն խելքը... տուն բերել կու տար:

(*) «Վեց հազարեակ»-ը սոս ու փոս բաներով լեցուն բժշկական գիրք մըն է, զոր հին ասեցները գրուած:

Ուրիշ կին մը իր հասուկ աղջիկը հարուստ մարդու մը հետ ամուսնացնել կ'ուզէր: Տէր հայրը «տըլըսըմ» մը կու տար և աղջկան բախտը կը... բացուէր:

Դեռ ուրիշ շատ այսպիսի բաներ կ'ընէր տէր հայրը և կ'ըսէին թէ... ըրածները բոլորը կը կատարուէին...:

Այն ատեն մարդիկ շատ տգէտ էին, ու եթէ մազով մօրուքով մարդիկ տէր հօր բերնէն ելած խօսքերը հալած իւղի պէս կը կլլէին, ես իմ մատ մը հասակովս ի՞նչպէս չհաւատայի:

Իր եկեղեցական պաշտօնին մէջ ալ տէր Թօղիկը շատ խիստ էր: Մեծ պահքին 49 օրերուն ամէն մարդ, բացի մինչև 7 տարեկան տղոցմէ, պէտք է պահք բռնէին և չորեքշաբթի ու ուրբաթ օրերը ծոմ մնային մինչև երեկոյեան ժամասացութեան լմնալը:

Երբ Մեծ-Պահքը կ'սկսէր, մեր թաղեցիք սովորութիւն ունէին կէս օրուայ ժամասացութենէն առաջ եկեղեցիի բակը գտնուող խուցին մէջ հաւաքուիլ: Վարժապետս հոն կու գար և հաւաքուած թաղեցիներուն համար խոշոր գրքի մը մէջէն կը կարդար բարձր ձայնով: Թէ կը կարդար և կը բացատրէր, որովհետեւ գիրքը գրաբար լեզուով գրուած էր:

Ես մինչև այսօր ալ չեմ մոռցած այն կաշիէ կողքով մեծ և հաստ գիրքը որ իմ հասակիս չափ մեծ ու ծանր էր. այդ գրքին «Այսմաւուրք»^(*) կ'ըսէին: Այնչափ ծանր էր որ եկեղեցիէն մինչև տէր հօր խուցը տանիլս հոգիս կ'եկէր:

Թէ ի՞նչ գրուած էր այդ հաստափոր գրքին մէջ, ես չէի գիտեր. բայց շատ անգամ գիրքը տանելու

(*) «Այսմաւուրք» անհաւասարի ու ծիծաղելի պատմութիւններով լեցուն կրօնական գիրք մըն է, զոր հին ժամանակներէ մնացած:

ժամանակ կը մտածէի. — Ախ, Աստուած իմ, ի՞նչ կ'ըլլար եթէ անոր մէջ գրուածները բոլորը իմ գըլ-խուս մէջ լեցնէի...

Բայց յետոյ ինքս իմ վրաս կը խնդայի — « Լա՛ւ, կ'ըսէի, ի՞նչպէս իմ պզտիկ գլուխս այդ բոլոր բաները կրնայ իր մէջը առնել... » Յետոյ նորէն կը մտածէի. — « Վարժապետիս գլուխն ալ այնչափ մեծ չէ, ան ի՞նչպէս այդ բոլորը գիտէ »:

Թաղին ծերերը հաւաքուած կ'ըլլային խուցին մէջ և պատկառանքով տէր հօր գալուն կը սպասէին: Ես կը տանէի գիրքը և պզտիկ գրակալին վրայ կը դընէի ու յետոյ ձեռքերս կուրծքիս վրայ ծալած, ան-կիւն մը կը կանգնէի:

Տէր հայրը կու գար:

Ախ, ի՞նչ պատկառանքով բոլորը ոտքի կ'ել-լէին և ի՞նչ երկիւղածութեամբ իր աջը կը համբու-րէին...

Տէր հայրը կը նստէր գրակալին առջև ու կը սկսէր կարդալ ու բացատրել:

Ես մինչև այսօր ալ չեմ մոռցած կարգ մը բա-ներ որ ես այն ատեն սորվեցայ սուրբերու, ճգնա-ւորներու և արեղաներուն գործած հրաշքներուն մա-սին: Իբր թէ տապկուած աղաւնիները... երկինք թռցուցեր են, իբր թէ հրեշտակներուն հետ խօսեր են, իբր թէ սատանաները բռներ ու իրենց սպասա-ւոր ըրեր են, իբր թէ շաքաթներով բան չեն կերեր, բայց Աստուած երկինքէն իրենց մանանայ թափեր է եղեր և այլն:

Ի՞նչ գիտնաս, ասանկ հազար ու մէկ բաներ կը լսէի, ու սիրտս տակն ու վրայ կ'ըլլար: Գիշեր-ներն ալ տեսակ տեսակ երազներ կը տեսնէի. երբեմն

հրեշտակներուն շալակը նստած երկինք կը բարձրա-նայի. ատ ո՞րչափ ալ հեռու տեղ է երկինքը... կ'եր-թաս կ'երթաս չես հասնիր: Երբեմն ալ սև երես կո-տոշաւոր ու պոշաւոր մարդիկ թևերէս բռնած գիս դժոխքի կրակին մէջ նետել կ'ուզէին ու ես լեղապա-տառ... քունէս կ'արթննայի, երեսս կը խաշակնքէի ու կ'աշխատէի ալ չքնանալ մինչև առտու, որպէսզի նորէն այն սև երես մարդիկը գիս չբռնեն...

* *

Մեր դպրոցը տէր Թօղլիկի տան աւելորդ սեն-եակներէն մէկն էր, անասուններու ախոռին շատ մօտ և գրեթէ անոր կպած:

Այդ նեղ ու խեղդուած սենեակին մէջ լեցուած էին թիւով մինչև քառասուն աշակերտներ: Աշակերտ-ներէն զատ՝ հոն կապուած կ'ըլլային նաև տէր հօր նորածին հորթերէն երեքը:

Չմեռը այնտեղ շատ հաճոյալի էր. թէև վա-ռարան չէր վառուեր, բայց ախոռին պատէն դէպի դասատուն ծակուած պատուհանները կը բանայինք և ախոռին տաքը շոգիի ձևով կը մտնէր ներս ու մեր դասարանը բաղնիքի պէս կը տաքնար:

Այդպէս շատ հաճոյալի էր, թէև եղներուն ու կովերուն շնչառութեան հոտը երբեմն խեղդելու չափ ծանր կու գար մեզի:

Իսկ ամառը... ալ մի հարցնէք, որովհետև ա-խոռին մէջի անմաքրութիւնները հոտելով մէկ կող-մէն անտանելի հոտ մը կը բռնէր, իսկ միւս կողմէն մէջտեղ կ'ելլէին տեսակ տեսակ որդեր որոնք լուերու և մժեղներու հետ խումբ կազմելով, անագին թիւով դէպի մեր դասարանը կը խուժէին:

Անոնք այնքան պզտիկ էին որ մարդուս աչքը հազիւ կրնար տեսնել, բայց ինչ սարսափելի կերպով կը խայթէին, ատի միայն Աստուած գիտէ:

Ամբողջ դպրոցը միայն մէկ դասարան ունէր: Հոն կ'աւանդուէր թէ տարրական և թէ բարձրագոյն գիտութիւններ. սկսեալ այբուբենէն մինչև այն հաստափոր գիրքը որ ես հազիւ հազ եկեղեցիէն մինչև տէր հօր տունը կը տանէի:

Մեր դասարանը, թուրքի մզկիթի նման, բոլորովին մերկ էր. նստարան, աթոռ, սեղան, գրատախտակ ըստած բաները հոն չկային: Աշակերտները ծալապատիկ կը նստէին խոնաւ գետնին վրայ, առանց տախտակամածի, այլ միայն խտրներով ծածկուած:

Վարժապետը միայն իր տակը կը փռէր այծի մորթ մը, իսկ քանի մը հարուստի տղաք իրենց նրստոցները ունէին բուրդով լեցուն որ իւրաքանչիւրը իր տունէն բերած էր:

Միակ առարկաները որոնք կրնային թերևս յիշեցնել թէ այդ մութ և գերեզմանի պէս խոնաւ սենեակը դպրոց ըլլալու է, ատոնք ալ անկիւնը դրուած «Փալախա»ն և անոր քովը կապուած թարմ ծառի ճիւղէ բարակ գաւազաններն էին:

Ա՛խ, քանի՞ քանի՞ անգամ մենք գողցանք, քանի՞ քանի՞ անգամ կոտրեցինք այն անիծեալ «Փալախա»ն, բայց դարձեալ չկրցանք անկէ ազատիլ: Ան միշտ կար ու կար: Կարծես թէ առանց Փալախայի դպրոց չի կրնար ըլլալ...

Վերջը, երբ մեծցայ, օր մը թրքական բանտ մը այցելեցի: Բանտը լեցուն էր աշխարհի ամէնէն զազրելի գողերով և մարդասպաններով. բայց բոլոր

այդ հրէշածին արարածները հանգիստ և ուրախ էին, այնչափ գոհ կ'երևէին իրենց վիճակէն որ կարծես ըսել կ'ուզէին թէ բանտէն ազատուելու օրը նորէն վատութիւն մը պիտի գործեն և նորէն բանտ վերադառնալու պատրաստ են:

Մտաբերեցի թէ ի՞նչպէս եղեր է որ թուրքերը, որ այնչափ հանճարեղ են անմեղ անձեր չարչարելու, կողոպտելու և սպաննելու արհեստին մեջ, չեն մտածեր բանտերու մէջ գործածել ֆալախան — աշակերտի մը հոգին ու մարմինը մաշող այդ գործիքը...

Աշակերտի մը բոպիկ ոտքերը դնել երկու փայտերով շինուած մեքենային մէջտեղը, պտտցնելով վեր բարձրացնել, յետոյ ծառի կակուղ ճիւղերով այնչափ զարնել որ խեղճը բոլորովին թուլնայ, ցաւէն պոռայ և ինքն իր վրայ գալարուելով՝ մարի, — անա այդ էր ֆալախային նշանակութիւնը:

Ամէնէն գէշ կողմը այն էր որ, պատժուող աշակերտին մերկ ոտքերուն հարուածները զարնողը պէտք էր ըլլար սովորաբար — այնպէս կը հրամայէր մեր վարժապետը — ծեծ ուտողին բարեկամը կամ ամենասիրելի ընկերը:

Եթէ ծեծողը կամաց զարնէր և կամ սիրտը չը գիմանալով չուզէր ծեծել, այդ պարագային ինքն ալ ֆալախայի կ'ենթարկուէր:

* *

Դասաւանդութիւնը առտուն կանուխ կը սկսէր: Վարժապետը իր անկիւնը նստած կ'ըլլար՝ առջևը փոքրիկ գրակալը. այդ էր իր ամպիօնը:

Աշակերտները կարգով կը մօտենային, վարժապետին ձեռքը կը համբուրէին, կը չոքէին անոր

առջև ու դասագիրքը գրակալին վրայ դնելով՝ իրենց դասը կու տային:

Սովորաբար ամէն մէկ սխալին համար աշակերտը մէկ մէկ «խրատ»ի ուժգին համբոյր... կը ստանար իր ափին մէջ: Իսկ եթէ իր դասը բնաւ չէր գիտեր, ա՛հ, այդ պարագային անոր համար պատրաստ էր «օրհնեալ» ֆալախան:

— Կարդա՛ դասդ, ծօ...

Այդ «խրատ» ըսուածն ալ մեր վարժապետին հանճարեղ ուղեղին մէկ արտադրութիւնն էր: Շատ կարծր փայտէ շինուած նեղ ու տափակ տախտակ մըն էր, և պզտիկ թիւ մը ձևը ունէր: Վրան տեսակ տեսակ խօսքեր գրուած էին, բոլորն ալ ծեծելու վերաբերեալ և բոլորն ալ գրաբար... կերևի ա-

ւելի ազդու ըլլալու համար: — Օրինակ — «Որ ոչ լուիցէ ունկամբ, լուիցէ թիկամբ»(*) կամ — «Օրհնեալ է փայտն որով լինի արդարութիւն» . և կամ — «Փառն է ծառ խրատու, իսկ պտուղ նորա քաղցր»...

Խրատելու այդ գործիքը ինքը շինել տուած էր, մեր գիւղի ատաղձագործ Ակոբ աղբօր ձեռքով և կ'ըսէին թէ դեռ 4-5 հաս ալ տունը պահած ունէր իբր պահեստի, որպէսզի կոտրելու կամ կորսուելու պարագային, աշակերտները առանց «խրատ»ի չմնան: Բայց տէր Թօղկիր կը պատմէր որ իր ձեռքի «խրատ»ը նուէր ստացած էր իր վարժապետէն, ի նշան իր մեծաքայլ յառաջդիմութեան:

Գործադրուած պատիժներուն մէջ մինչև այսօր ալ չեմ մոռցած մէկ հատը, որ ո՛րչափ ծիծաղելի այնչափ ալ սարսափելի էր:

Աշակերտը ոտքի կը կեցնէին և երկու ձեռքով բռնել կու տային ծանր աղիւս մը կամ Այսմաւուրքը: Ժամերով պէտք էր գլխէն վեր, երկու ձեռքերուն մէջ բռնած կենար: Թևերը կը յոգնէին, ջիւղերը կը թուլնային, բայց այդ ալ ոչինչ: Գլխաւոր տանջանքը ան էր որ յանցաւորը պէտք էր կենար միայն մէկ ոտքի վրայ. միւս ոտքը գետին դնելու իրաւունք չունէր: Սովորաբար կ'ընտրուէր ձախ ոտքը, իսկ աջը պէտք էր վեր բարձրացած պահէր:

Ուրիշ աշակերտ մը, փայտը ձեռքը, յանցաւորին մօտը կեցած, կը հսկէր: Եթէ պատահէր որ վեր բարձրացած ոտքը գետին դպէր, անմիջապէս հարուածը կ'իջեցնէր:

Այս սատանայական պատիժին ես այնքան վար-

(*) «Ականջով չլսողը՝ կռնակով կը լսէ»:

Ժուլած էի, որ կրնայի սագի պէս երկար ատեն մէկ
ոտքիս վրայ կենալ:

*
*

Մեր զպրօցը դեռ ուրիշ կանոններ ալ ունէր:

— Օ՜Ֆ... nsfbru... քեւbru...

Առտու կանուխ պէտք է դասարան գայինք ա-
նօթի փորով, առանց նոյնիսկ պատառ մը հաց կե-
րած ըլլալու: Թէյ կամ սուրճ խմելու սովորութիւն
չկար մեր երկրին մէջ այն ատենները: Իսկ եթէ
պուտ մը թան կամ մածուն կլլած ըլլայինք, ատոր
համար սարսափելի պատիժ կար:

Մեր վարժապետը յաճախ կ'ըսէր. — «Կուշտ
փորով կարելի չէ դաս սորվիլ. երբ մարդ բան մը
կ'ուտէ, խելքը կը պակսի»... Եւ իբր օրինակ կը
բերէր ճգնաւորները, վարժապետները որոնք բան
չեն ուտեր, բայց մեծ մեծ գրքեր կը շարադրեն...

Այս պատուէրը մենք ամենայն ճշտութեամբ
կը կատարէինք. զեղծում ընելը անկարելի էր, ո-
րովհետեւ մեր վարժապետը սատանայի պէս կը հաս-
կընար եթէ մէկը ունէ բան դրած ըլլար բերանը:

Տեսէք թէ ինչպէս կը հասկնար:

Դասի սկսելէ առաջ, մեր բոլորին լեզուն կը
նայէր որպէսզի տեսնէ թէ մեզմէ ունէ մէկը իր ծո-
մը լուծեր է թէ ոչ:

Յայտնի է որ, բան չկերած մարդուն լեզուն
աւելի ճերմակ կ'ըլլայ, վրան ճերմակ փառ կը կա-
պէ: Իսկ երբ բան մը ուտէ կամ խմէ, լեզուն կը
մաքրուի ու աւելի կարմիր գոյն կ'առնէ:

Այս պատճառով մենք ամէն առտու ոչ միայն
բան մը չէինք ուտեր, այլ նոյնիսկ կը վախնայինք
լուացուած ատեն մեր բերանը ջուրով ցօղուելու,
որպէսզի չըլլայ թէ մեր լեզուի ճերմակութիւնը սրբ-
բուի և վարժապետը բարկանայ թէ ծոմը լուծեր ենք:

Եւ այսպէս, մինչև կէսօր մենք դաս կ'առ-
նէինք պարապ ստամոքսով. մեր գլուխը կը դառ-

նար, անօթութենէն աչքերու լոյսը կը սենար և նո-
րէն բան մը չէինք կրնար ստրվիլ:

— Լեզուներդ հանեցէ՛ք սեանեմ, ծօ՛

*
* *

Մեր ժամացոյցը պատին վրայի շուքն էր, ո-
րը գետնին վրայ մինչև նշանակուած գիծ մը հաս-

նիլը, գիտէինք որ արդէն կէսօր է: Այն ժամանակ
միայն ճաշելու իրաւունք կ'ունենայինք:

Բայց ո՛րքան անհամբեր կը սպասէինք, մին-
չև որ ստուերը գիծին հասնէր... Կարծես արևն ալ
մեր վարժապետին պէս անսիրտ էր. միշտ կամաց
կամաց կը քալէր անպիտանը:

Ճաշը կ'ընէինք դասարանին մէջ: Աշակերտ-
ները իրենց հետ բերած կ'ըլլային իրենց ճաշը և ա-
նուշ պատառներէն բաժին կը հանէին նաև տէր հօր
համար, այնպէս որ անոր բաժինը աւելի ճոխ և հա-
մեղ կ'ըլլար. մինչև անգամ երեցիկինն ու անոր տը-
ղաքն ալ կը կշտանային տէր հօր սեղանէն:

Ճաշէն վերջ թէև քանի մը ժամ հանգիստ ու-
նէինք, բայց խաղալը բացարձակ կերպով արգիլ-
ուած էր: Խաղը մեղի համար կը համարուէր տե-
սակ մը չարութիւն:

Աշակերտ մը պէտք էր ըլլալ լուռ, անշարժ,
ամօթխած և խոնարհ: Այս պատճառով սաստիկ կը
պատժուէր երբ խաղալը տեսնուէր և աւելի գէշ էր
իրեն համար եթէ քովը խաղալիքներ գտնուէին:

Այս պատճառով երբեմն անակնկալ կերպով ա-
շակերտներու գրպանները կը խուզարկէին:

Հարուստի տղաքը բացառութիւն կը կազմէ-
ին դպրոցի կարգապահութեան մէջ: Անոնց համար
շատ բան ներելի էր: Դասարանին մէջ ամէնէն լաւ
տեղը կը նստէին. իսկ դուրսը՝ երբ իրենց աղքատ
ընկերները կը ծեծէին՝ պատիժ չկար:

Այս անունով աշակերտ մը կար, որ մեր գիւ-
ղի հարուստներէն մէկուն տղան էր:

Այժմ մեր դպրոցին ամէնէն անպիտան աշա-

կերտն էր, ոչ մէկը չէր սիրեր զայն՝ բացի մեր վարժապետէն:

Երբ աշակերտներէն մէկը պատժել պէտք ըլլար, Ալօն առաջինն էր որ կը խնդրէր վարժապետէն իրեն թողուլ ընկեր մը ծեծելու անարգ գործը:

Ծեծել իր ընկերը, լացնել ու չարչարել զայն, այդ բանը անսահման հաճոյք կը պատճառէր անսիրտ Ալօին և մեր վարժապետը չէր մերժէր անոր խնդրքը:

Ամէն օր նոր գիրք մը բռնած զպրոց կու գար՝ վարժապետին կը ցուցնէր ու կ'ըսէր.

— Հայրս ըսաւ որ այս գիրքէն դաս տաք:

— Շատ լաւ, կը պատասխանէր վարժապետը, ասկէ վերջ այդ գիրքը կարդայ:

Անգամ մը ես չկրցայ համբերել և ըսի Ալօին:

— Դուն մէկ տուն Սաղմոսը հեգելով հաղիւ կը կարդաս, այդ մեծ գիրքը ի՞նչպէս պիտի կարդաս:

— Իմ հայրս ալ մեծ մարդ է, պատասխանեց ան տեսակ մը հպարտութեամբ:

— Քու հայրիկիդ մեծ մարդ ըլլալը գիտենք, բայց տղան մեծ գիրք կարդալու համար քանի մը փուռ հաց պէտք է ուտէ:

— Ինչո՞ւ համար քեզի պէս գլուխ պիտի ճաթեցնեմ եղբւր... հայրիկս ըսաւ թէ տար այդ գիրքը կարդա, որ զպրոցին առաջին աշակերտն ըլլաս:

— Ինչպէս ինքը գիւղին առաջին մարդն է, պատասխանեցի ես խնդալով:

Այս ըսելս ու երեսիս ուժգին ապտակ մը իջնելը մէկ եղաւ: Ես ալ իրեն քթին փակցուցի զօրեղ բռունցքի հարուած մը:

Անպիտանը խսկոյն վարժապետին քով վազեց ու իմ մասին զանգատեցաւ:

Ալ ձեզի կը ձգեմ երևակայել թէ ի՞նչ սարսափելի պատիժներու ենթարկուեցայ այդ յանդրգնութեանս համար: Ըլլալիք բա՞ն է որ ինծի պէս խեղճ ու կրակ արհեստաւորի տղայ մը քիթը արիւնէ գիւղին ամէնէն հարուստ տղային շփացած մանչուն:

* *

Սակայն, զպրոցին մէջ հարուստի տղոց վայելած կողմնակալ վերաբերմունքը առանց պատճառի չէր. անոնք տօն օրերուն նուէրներ կը բերէին վարժապետին, գինի, օղի, իւղ, պանիր և ուրիշ բաներ:

Անոնց հայրերը զրամ կը նուիրէին վարժապետին՝ երբ տղաքը գիրք մը վերջացնէլէ յետոյ ուրիշ մը սկսէին:

Բայց ես աղքատ էի. մայրս զփուլարութեամբ կրնար վճարել իմ ամսականս, իսկ նուէրներու փոխարէն ես յանձն առած էի վարժապետիս տնական գործերը ընել:

Առտուրնէ մինչև իրիկուն հանգիստ չէի կրնար կենալ, աղբիւրէն խմելու ջուր կը բերէի, կովերուն համար դաշտէն խոտ կը քաղէի, հորթերը կը բռնէի՝ երբ երեցկիւնը կովերը կը կթէր և եթէ ընելիք ուրիշ գործ չըլլար, ճաշէն վերջ վարժապետիս քովը կը նստէի ու ճանճերը կը քշէի սրպէսդի անոր անուշ քունը տանի...:

* *

Շատ անգամ կը պատահէր որ մերթադր մը

կըրտութիւն կամ թաղում ըլլար. այդ օրը վարժապետիս համար հարսնիք էր, իսկ մեզի համար մահ:

Աշակերտներէն քանի մը հատը որոնք մեծ էին հասակով և տիրացութիւն ընել գիտէին, կը շալկէին տէր հօր շուրջաօր, մաշտոցը, բուրվառը և ուրիշ քահանայական սպասներ: Անոնք տէր հօր ետեւէն կ'եթային ուր որ արարողութիւնը պիտի կատարուէր:

Այդպիսի օրերուն, երբ մենք, դպրոցը մնացող աշակերտներս, պիտի կրնայինք քիչ մը ազատ շունչ քաշել, ընդհակառակը, աւելի գէշ կ'ըլլար մեր վիճակը:

Վարժապետը, մտածելով որ իր բացակայութեանը մենք չարութիւն կ'ընենք, հնարեր էր ստանայական գործիք մը մեզի հանգիստ պահելու համար:

Մեկնելէ առաջ ան մեզի կը նստեցնէր իրարմէ հեռու, մեր հագուստի լայն քղանցքները կը տարածէր գետնին վրայ, քղանցքին վրայ կը լեցնէր ջուռ մը մանր աւազ. յետոյ աւազին վրայ կը դրոշմէր փայտէ կնիքով մը որ յատկապէս այդ նպատակով փորագրել տուած էր Յակոբ աղբօր:

Հիմա կրնաք երեւակայել մեր դրութիւնը. ամբողջ ժամերով պէտք է գամուած մնա գետնին վրայ. ոչ մէկ շարժում չես կրնար ընել, որովհետեւ իսկոյն աւազը կը խառնուի, կնիքը կ'աւրուի, և վարժապետը այդ բանը տեսնելով, հոգիդ կ'առնէ...:

Այս տեսակ պատիժներու շատ յաճախ ես եսթարկուած եմ:

Տէր Աստուած, ի՞նչպէս կրնայի ընել. մեռել չէի որ տեղս անշարժ մնայի: Կը պատահէր որ կամ

կը կճէր լուն կամ անպիտան ճանճ մը քիթս կ'ուտէր և կամ վերջապէս բնական պէտքս կը բռնէր...:

Վարժապետը դպրոց կը վերադառնար գլուխը քիչ մը տաքցած, քիթը կարմրած գինիէն կամ օղիէն որ սովորաբար կը հրամցնէին կնուսքէն վերջ:

Կը տեսնէր որ կնիքը աւրուեր է. այն ատեն — «Ատեան ելի՛ր...» կը հրամայէր ինծի ու կամ ոտքերս ֆալախային մէջ դնել կու տար և կամ մերկ ծունկերով քարի կտորներու վրայ ժամերով ծունկ նստեցնել կու տար, անշարժ կենալու պայմանաւ...:

Կ'ըլլային օրեր ալ՝ երբ բոլոր աշակերտները միասին կը պատժուէին:

Տարուան մէջ, քանի մը անգամ մենք արձակուրդներ ունէինք: Մեծ արձակուրդները Ծրնունդէն և Զատիկէն առաջ կ'ըլլային մէկ շաբաթի չափ:

Երբ տօներէն վերջ, աշակերտները դպրոց կը դառնային, մեր վաժրապետը բոլոր տղաքը, առանց բացառութեան, ֆալախային տակ կը ծեծէր:

Պիտի հարցնէք թէ ինչո՞ւ համար:

Անոր համար որ, թերևս, աշակերտները արձակուրդի ատեն իրենց տուններուն մէջ կամ փողոցը շարութիւն ըրած կրնան ըլլալ. հարկաւ ամէն մէկուն շարութիւնը կարելի չէ ստուգել, հետևաբար թէ անմեղը և թէ մեղաւորը հաւասար կերպով պատժել պէտք էր...:

Այս բարբարոսութիւնը ուրիշ իմաստ մըն ալ ունէր:

Ինչպէս լաւ ձի նստողները, ձին նստելու ատեն, քանի մը մտրակի հարուած կու տան որպէսզի թմրած կենդանին գրգռուի, այնպէս ալ մեր

վարժապետը, հանգիստի օրերէն վերջ, գաւազանի հարուածներով կ'արթնցնէր մեր միտքերը...:

Մեր վարժապետը, սակայն, չարասիրտ մարդ չէր. ընդհակառակը ան շատ բարի էր:

Իր խստութիւնները և բրած անգթութիւնները առաջ կու գային իր այն համոզումէն թէ աշակերտները միայն այս ձևով կարելի է կրթել:

Ան այնպէս համոզուած էր թէ, առանց ծեծի, առանց տանջանքի, տղան բան չի կրնար սորվիլ: Ան այնպէս կը կարծէր թէ առանց ֆալսիային՝ աշակերտները մէյ մէկ աւագակներ կը դառնան...:

Երբ տուն դառնալուս, մօրս կը պատմէի կերած ծեծերուն և քաշած տանջանքներուն մասին, մայրս ալ կը հաւնէր վարժապետիս ըրածներուն եւ կը պատասխանէր.

— Տղաս, մինչեւ ծեծ չուտես, մինչև նեղութիւն չքաշես, բան չես կրնար սորվիլ:

Հապա, ինչո՞ւ այնքան ծեծ կ'ուտէի, այնչափ կը չարչարուէի, նորէն ոչինչ չէի կրնար սորվիլ:

Ես այնչափ ալ բթամիտ տղայ չէի. ես շատ սրամիտ էի. երբ մեծ մայրիկս հէքեաթ մը կը պատմէր, ես մէկ անգամէն միտքս կը պահէի: Երբ մեր գիւղը աշուղ մը կու գար, երգ կ'երգէր, ես իսկոյն կը սորվէի:

Իսկ դպրոցին մէջ ինչո՞ւ բթամիտ եղայ, ո՞ւր կորաւ իմ սրամտութիւնս...:

Կ'երևի թէ մեծ-մայրիկիս հէքեաթը, աշուղին երգը ես կը հասկնայի, ատոր համար շուտով մը կը սորվէի. իսկ վարժապետիս տուած դասերէն բան չէի հասկնար. ինծի այնպէս կու գար թէ ասոնք հայերէն չէին:

Գիշեր ցերեկ դասս կը սերտէի ու կը սերտէի. գլուխս բան չէր մտնար. վարժապետիս աչքը աչքիս դպածին պէս, վախը փորս կը մտնար, միտքս կը շփոթէր, գիտցածս ալ կը մոռնայի...:

Այն ատեն վարժապետս, ակռաները սեղմած կը պոռար երեսիս.

— Սատանայի լակոտ, մարդ ըլլալիք չունիս...:

Ես անգամ համոզուած էի թէ, իսկապէս «մարդ ըլլալիք չունէի»:

*
* *

Առաջին անգամ վարժապետս իմ ձեռքս տրուաւ «Այբբենարան» մը:

Ամէնէն առաջին էջին վրայ գծուած էր մեծ խաչ մը, որուն տակը գրուած էր զարձեալ խոշոր գիրերով.

«Խաչ, օգնեա ինձ»

Քանի մը ամիս շարունակ, Էրեսս խաչակրներով, կը կրկնէի ու կը կրկնէի այդ երեք բառերը:

Վարժապետս կ'ըսէր որ եթէ ամէն դասի ըսկըսելուդ, խաչը օգնութեան չկանչես, բան չես կրնար սորվիլ: Բայց կ'երևի թէ խաչն ալ ինձմէ բարկացած էր, ան ալ իմ միտքս բանալու նպատակ չունէր:

Մինչև այսօր ալ իմ միտքէս չէ սրբուած այն ծանր և անախորժ տպաւորութիւնը որ այդ այբբենը ձգած է վրաս... անոր ամէն մէկ գիրը կարծես կ'ուզէր զիս կլլել վիշապի պէս... գիշերներն անգամ հանգիստ քուն չունէի... գէշ երազներ կը տեսնէի ու կը տանջուէի ինչպէս դպրոցին մէջ:

ինծի այնպէս կու գար թէ «նու»ն, կապիկի պէս առջևս չոքած, իր զգուելի քիթը ծռմուխով, կ'ուզէր զիս վախցնել: «Ռա»ն խոշոր մողէզի մը պէս վրաս կը վազէր որ ծոցս մտնայ:

Ամէնէն աւելի կ'ատէի «ձէ»ն: Ան ամէն ատեն ինծի կ'երևէր վիզը ծռած ուղտի պէս, իսկ ես ուղտէն շատ կը վախնայի:

Բայց կար գիր մը որ ես շատ կը սիրէի. այդ ալ «Օ»ն էր. ես շատ շուտ սորվեցայ «Օ» գիրը, որովհետև ան շատ նման էր Սօնայի կլոր աչքերուն...:

Սօնան վարժապետիս աղջիկն էր:

Կեանքիս մէջ չեմ տեսած անոր պէս բարի և անմեղ աղջիկ: Երբ վարժապետս, ինծի կը ծեծէր արդար կամ անարդար տեղը, և այդ բանը շատ յաճախ կը պատահէր իմ չար բախտէս, Սօնան, ծած ուկ անկիւն մը քաշուած, կու լար:

Խեղճ աղջիկ, ինչո՞ւ կու լար:

*
* *

Այսպէս անցան եօթը տարիներ:

Այս եօթը տարուան ընթացքին՝ ես սորվեցայ ամէն ինչ որ կարելի էր սորվիլ այն ատեն — Սաղմոս, Ժամագիրք, Հին-Կտակարան և նոյնիսկ այն անիծեալ խոշոր գիրքը — «Այսմաւուրք»ը որ իմ մէջքս կը կոտրէր եկեղեցիէն տուն տարած ատենս:

Ես արդէն կրնայի գրել և գրածս ալ կարդալ. վերջապէս վարժապետիս գիտցած բաները ամբողջովին գիտէի. միակ բանը որ չկրցայ սորվիլ, այն էր թէ ի՞նչպէս վարժապետս փչելով մէկու մը ոտքին վերքը կը բժշկէր կամ ի՞նչպէս աղօթքով անառակ տղայ մը խելացի կը դարձնէր:

Երբ տէր Թօդիկի դպրոցը մտայ՝ դեռ պզտիկ տղայ էի. հիմա արդէն հասուն պատանի դարձեր էի և բաւական ալ յառաջագէտ էի դասերուս մէջ: Բայց, հակառակ հասակիս, վարժապետս դարձեալ տղու մը պէս կը վարուէր ինծի հետ. դարձեալ «խրատ», դարձեալ «Փալախա» և դարձեալ մերկ սրունքներով աղիւսի կտորներու վրայ ծունկ չոքիլ...:

Չարմանային այն էր որ անասունի մը պէս վարժուած էի այդ բոլորին, ինչպէս եզը, էշը, ձին չեն բարկանար իրենց տիրոջ հարուածներուն:

Բայց անգամ մը ճիշտ հակառակը պատահեցաւ:

Չատիկ տօնն էր: Աշակերտներէն ոչ մէկը չըկրցաւ «Դանիէլ»ի գիրքը սորվիլ եկեղեցին կարդալու համար: Այդ գիրքը սովորաբար հարուստի տղաքը կը կարդային և ծնողքը նուէր մը կու տար եկեղեցիին:

Իսկ այն տարին վարժապետս յանձնարարեց որ «Դանիէլ»ի գիրքը գոց կարդացուի որ ժողովուրդը բերանաբաց մնայ:

Մեծ-Պահքին սկիզբի օրէն սկսան սորվիլ ու սորվիլ. բայց հարուստի տղոցմէն որո՞ւն քով այդչափ ուշիմութիւն կար գիրքը գոց ընելու:

Հասաւ Մեծ-Պահքի աւագ ուրբաթ օրը. տըղոցմէ ոչ մէկը չկրցաւ գիրքը գոց ընել. վարժապետս ինծի յանձնեց որ ես պատրաստեմ «Դանիէլ»ը:

Մինչև յաջորդ օրը աւագ-շաբաթ կէսօր երկու երրորդ մասը գոց ըրած էի. կը մնար վերջին մասը որ մինչև իրիկուն սորվիլ կը յուսայի:

Բայց, անխիղճ վարժապետս կրակ ու բոց կըտրեցաւ.

— Սատանայի լակոտ, ես քու հերը կ'անիծեմ...:

գոռաց երեսիս կատղած և զիս ախոռին մէջ բանտարկեց և հրամայեց հոն մնալ, մինչև ինքը ճրագալոյցի պատարագը վերջացնէ և անկէ յետոյ իմ հոգիս առնէ . . . :

Դուք ըլլայիք իմ տեղս չէի՞ք լար: Յիսուսն օր ծով ու պահք պահեր էի, ամէն օր առտու իրիկուն եկեղեցի գացեր աղօթք ըրեր էի և կը փափաքէի որ Աւագ-Շաբաթ իրիկուն եկեղեցիէն զուրս ելլեմ և կարմիր հաւկիթ զարնեմ ընկերներուս հետ:

Հիմա մութ, խոնաւ, ճճիներով լեցուն ախոռի մը մէջ բանտարկուած էի. և ո՛վ գիտէ, մէկերկու ժամ վերջը ի՞նչ փառաւոր ծեծ մը պիտի ուտէի . . . :

Այս մտածումներուն մէջ կը շարժարուէի ու բանտս երկայնքին ու լայնքին կը չափշփէի, որովհետեւ գետինը շատ աղտոտ ըլլալուն՝ նստիլ անկարելի էր, մանաւանդ որ, հակառակի պէս, ես ալ Զատիկի առթիւ, նոր լաթերս հագած էի:

Այսպէս քանի՞ ժամ անցաւ, չեմ գիտեր. միայն յանկարծ լսեցի որ դուռը ճռաց:

Ամբողջ մարմինովս սարսուացի: Բայց սոսկումս շուտ անցաւ: Տեսայ որ դուռը բացողը Սօնան էր, ձեռքը վառած մոմ մը: Ան մօտեցաւ ինծի, ձեռքէս քաշեց ու կամաց ձայնով մը ըսաւ.

— Փախիր, Ֆարհատ, փախիր . . . դեռ հայրս չվերադարձած:

Ինչպէս զուրս թռայ այդ զարշահոտ ախոռէն չեմ գիտեր: Այդ փախչիլս էր. ալ անգամ մըն ալ մեր գիւղը չվերադարձայ:

* *

Անցան քանի մը տարիներ:

Օր մը, իրիկուն հէմ, իմ ընկերոջ Ասլանի հետ, հասանք հայաբնակ գիւղ մը՝ Վանի մօտերը:

— Հոս քիչ մը հանգստանանք, ըսաւ Ասլանը:

Իմ ալ ուզածս ատ էր, որովհետեւ ամբողջ օրուան մը ճամբան յոգնեցուցած էր մարմինս:

Ասլանը զիս առաջնորդեց գիւղին քահանային տունը: Քահանան ծանօթ էր այդ կողմերը «խենդ տէրտէր» անունով:

Տէ՛ր Աստուած, նորէն տէրտէր . . . :

Մենք հասանք տէրտէրին տունը ճիշտ այն ատեն երբ ան քանի մը մարդ իր դրանը կապած՝ անասունի պէս կը ծեծէր:

Աստուած իմ, նորէն ծեծ . . . մտածեցի ես:

— Հը՛մ, տէրտէր, ի՞նչ է նորէն, ըսաւ Ասլանը, արդարութեան գաւապանը դարձեալ գործի վրայ է . .

— Այս անպիտանները պէտք է քիչ մը խրատել . . . պատասխանեց տէրտէրը անփոյթ կերպով: Դէ՛հ, վար իջէք ձիերէն, Վանէն պատուական օղի և գինի բերել տուած եմ, հոգիի կնունքի համար անմահական միւսոն կ'ըլլան:

— Բայց մինչև մեր հոգիի կնունքի սկսիլը, դուն հրամայէ որ այդ երկոտանի անասուններուն կապերը քակուին:

— Ո՛չ, դուք իմ դատաստանիս մի խառնուիք, այդ անասունները պէտք է պատժուին, ըսաւ ան: Ներս մտէք:

«Անասուն» ըսածը երկու քիւրտեր էին, որոնք, տէրտէրին ըսածին համաձայն, գիւղին նախիրէն երկու կովեր գողցեր են եղեր:

Ասլանը ալ բան չըսաւ :

Ներս մտանք տէրտէրին տունէն ներս: Ան մեզի առաջնորդեց ընդարձակ սենեակ մը որ, իբր թէ, իր հիւրանոցն էր

Ես կը կարծէի թէ հոս ալ տէր Թօղլիկի տունին պէս Սաղմոս, Կտակարան կամ Այսմաւուրք պիտի գտնեմ. մինչդեռ հոս թուղթի կտոր մը անգամ չտեսայ. իսկ ատոր փոխարէն պատերէն վար կախուած գտայ քանի մը հատ հրացան, սուր, դանակ, փամփուշտակալ ևայլն :

Առաջին խօսքերէն իսկ յայտնի եղաւ որ Ասլանը և տէրտէրը զիրար շատոնց կը ճանչնան եղբր :

Տէրտէրը երկայնահասակ չոր ու ցամաք մարդ էր : Զայնը խոպոտ ու ուժեղ. ձախ ձեռքի երկու մատերը կտրուած, իսկ վզին վրայ ալ քանի մը հատ վէրքի սպիներ կային : Յայտնի էր որ այս մարդը կեանքին մէջ շատ կռիւներ ըրած է, բնականաբար վայրենի քիւրտերուն և թուրքերուն դէմ և պարապ տեղը չէր որ անունը «խենդ տէրտէր» դրեր են :

Հիւրանոցը մտանք թէ չէ, տէրտէրը պատուհանի մը վարագոյրին ետեւէն հանեց օղիի ահագին շիշ մը. նախ լեցուց ինքը խմեց, յետոյ տուաւ Ասլանին, անկէ վերջն ալ ինծի :

— Առ, խմէ՛, ոսկորներդ կը պնդացնէ, յոգնած ես, ըսաւ :

Տեսնելով խոշոր գաւաթը, ես սարսափեցայ :

— Օղի խմելու սովորութիւն չունիմ, ըսի :

— Ինչո՞ւ, տիրացու, հարցուց սոսկալի ձայնով :

— Տիրացու չէ, ըսաւ Ասլանը :

— Բայց շատ նման է տէրտէրցուի, ըսաւ հեղնական :

— Մենք ազատեցինք զինքը տիրացուութենէ, ըսաւ Ասլանը խորհրդաւոր շեշտով :

— Լաւ, այն ատեն քիչ մը «հարսի-օղի» տամ քեզի, ըսաւ տէրտէրը և ուրիշ վարագոյրի մը ետեւէն կարմիր շիշ մը դուրս հանեց :

Յետոյ տէրտէրը մօտեցաւ պատուհանի մը և պոռաց :

— Է՛յ, երեցիկն, գրողը տանի քեզի, ո՞ւր ես կորեր :

Ներս մտաւ կարճիկ համակրերի դէմքով կին մը և Ասլանին հետ համբուրուեցաւ կարօտով :

— Գնա՛ սա նոր հիւրին երեսն ալ համբուրէ, կուրնայիք պառաւ, ըսաւ տէրտէրը :

Երեցիկները զիս ալ համբուրեց :

— Դէ՛հ, հիմա գնայ ինչ «հոգու բաժին» որ ունիս, բեր, ասոնց փորը պարապ ըլլալու է :

Երեցիկները դուրս ելաւ ժպտելով, յայտնի էր որ ուրախ էր հիւրեր ունենալուն համար :

Ասլանը հարցուց տէրտէրին թէ ո՞ւր պահուած են այն «բաները» : Տէրտէրը յօնքով նշան ըրաւ թէ քովի սենեակն են : Ես այն ատեն չհասկցայ թէ ինչ կը նշանակեն «այն բաները» : Շատ տարիներ անցնիլ պէտք եղաւ որ ես օր մը հասկնայի թէ տէրտէրը և Ասլանը ազնիւ և պատուական մարդերէ կազմուած զաղտնի ընկերութեան մը անդամներն էին և որոնք զէնքերով կը պատժէին բոլոր աւագակ քիւրտերն ու թուրքերը :

Արդէն սկսած էի տէրտէրը սիրել առաջին վայրկեանէն, իր անկեղծ բնաւորութեան համար, թէ-
և իր դէմքը կոշտ էր և ձայնը խռպուտ:

— Ո՞րտեղ են տղաքը, հարցուց Ասլանը, ակ-
նարկելով տէրտէրին մանչերուն և աղջիկներուն:

— Ամէնքն ալ իրենց սիրելի խանութները ա-
ռած սարը գացած են ոչխարներուն մօտ: Տունը մը-
նացած ենք ես և իմ չոր գլուխ երեցկինս: Քահանա-
յութիւնը ծանր պաշտօն է, օրհնած:

— Եւ դուն ճշտութեամբ կը կատարես, այն-
պէս չէ՞... հարցուց Ասլանը խնդալով:

— Այո՛, աւելի լաւ քան մեր տէր Մարուգը,
որ քերականութիւն կարդացած է: Իմ՝ մկրտածներս
աւելի լաւ քրիստոնեաներ կ'ըլլան և իմ թաղած մե-
ռելներէս ոչ մէկը մինչև հիմա գերեզմանէն դուրս փա-
խած չէ...:

— Բայց ի՞նչպէս եղաւ որ անգամ մը տղան
աւագանին մէջ խաշեցիր: Պատմէ տեսներէք:

— Էհ, ատ հին պատմութիւն է, հիմա ա-
տանկ բան ըրած չունիմ:

— Պատմէ, խնդրեմ, թող Ֆարհատն ալ լսէ:

Տէրտէրը շատ ծիծաղելի կերպով պատմեց թէ,
իրենց երկիրը սովորութիւն կայ որ ձմեռը երբ նո-
րածինը կնունքի կը բերեն, միասին տաք ջուր ալ
կը բերեն աւագանը լեցնելու համար:

Օր մը, մկրտութեան պահուն, դայեակին բե-
րած ջուրը շատ տաք կ'ըլլայ: Տէրհայրն ալ եղածին
պէս կը լեցնէ աւագանը՝ առանց փորձելու ջուրին
տաքութեան աստիճանը:

Երբ աւագանին մէջ կը խոթէ, տղան կը խա-

շի և տէրտէրը միայն այն ատեն կը հասկնայ որ տը-
ղան մեռած է՝ երբ կը նկատէ որ այլև ձայն ձոյն չի
հաներ:

— Աս աւրուեցաւ, կը դառնայ կնքահօրը, ե-
թէ կայ գնայ ուրիշ մը բեր որ մկրտեմ:

* *

Տէրտէրը հետզհետէ ինծի աւելի համակրելի
և աւելի բարեսիրտ մարդու մը երևոյթը առաւ:

Երբ Ասլանը պահ մը դուրս ելած էր, տէրտէ-
րը ինծի դարձաւ.

— Գրել-կարդալ գիտե՞ս, տղաս, ըսաւ:

— Այո՛, գիտեմ.

— Ո՞ւր կարդացած ես:

— Մեր թաղին քահանային, տէր թօղիկի մօտ.

— Հասկցայ... դեռ չստուգեցա՞ւ այդ աւա-
գակը:

— Դեռ ողջ է, պատասխանեցի: Բայց դուք
ո՞րտեղէն կը ճանչնաք տէր թօղիկը:

— Ո՞վ չի ճանչնար այդ խայտառակը. ժա-
մանակին Դատուան գիւղին «գզիրն» էր. չըրած
խայտառակութիւնը չմնաց: Վերջը գիւղապետը ըս-
պանեց, զբաւմանքը շորթեց ու փախաւ ձեր կողմե-
րը, այնտեղ անունը փոխեց և ինքզինքը Աղթամա-
րի վանքէն արեղայ ձևացնելով քահանայ եղաւ: Հի-
մա ալ սկսած է կախարդութիւններով ժողովուրդը
խաբել: Այնպէս չէ՞

Այս խօսքերը լսելով, ես բոլորովին ապշեցայ:

Տէր հայրը, ուժով մը քիթը խնջելէն վերջ,
աւելցուց.

— Ախ, եթէ անգամ մը ձեռքս անցնէր այն
աւազակը...

— Ի՞նչ կ'ընէիր, հարցուցի ես խնդալով:

— Ի՞նչ պիտի ընէի՝ իր ողորմած հոգի հօրը
քով կը դրկէի....:

«Խենդ-տէրտէր»ին խօսքերը անգամ մըն ալ
աչքիս առջև բերին ամբողջ եօթը տարի քաշած տան-
ջանքներս ու կարծես թէ մէջքիս ու կոնակիս ու-
կորները ցաւիլ սկսան:

«ՄԱՍԻՍ» ՌՈՒՄ. ՀՐԱՏ. ԱՆ. ԸՆԿ. ՊՈՒՔՐԵՇ

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Ամիսը երկու գիրք կը հրատարակուին՝ ամսոյ 15ին և 30ին:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՐ ԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ՎԵՅՄԱՍԵԱՅԻՆ.

Թիւ 1) Հինգ պատմուածքներ՝	Յովհ. Թումանեան եւ Ղ. Աղայեան
Թիւ 2) Սասունցի Դաւիթ՝	Յովհ. Թումանեան
Թիւ 3) Մըջիւնները՝	Խ. Գաբրիէլեան
Թիւ 4) Լուսերեսն ու Վարդերեսը	Կրիմ Եղբայրներ
Սագարած Աղջիկը	«
Գերին եւ Արիւծը	Ա. Զիւլկարեան
Թիւ 5) Ուրախ Հնակարկաւոր	Յովհ. Թումանեան
Ոսկիէ աղջիկը	Գերմաներէնէ
Թիւ 6) Մօրը համար	Էտմ. Տ'Ամիչիս
Թիւ 7) Իշու մը յիշատակարանը	Կոմսուհի Սէկիւր
Փոքրիկ լրտեսը	Էտմ. Տ'Ամիչիս
Թիւ 8) Արեգնազան	Ղ. Աղայեան
Թիւ 9) Երեք պատմուածքներ	Կրիմ Եղբայրներ
Թիւ 10) Մէկ օրուան թագաւոր	Հազար ու մէկ գիշերներ
Թիւ 11) Երեք պատմուածքներ	Կրիմ Եղբայրներ
Թիւ 12) Ինչո՞ւ համար է ծաղիկը եւ Գերի արծիւը	Ն. Սարգսեան

Համագումար 400 էջ, պատկերազարդ:

Վեցամսեայ բաժնեգին, 110 լէյ, 80 Լէվա, 1 Տոլար, 15 Ֆրանս.

Ֆրանք:

Տարածեցէ՛մ մանկական գրադարանը,

Բաժանորդագրեցէ՛մ ձեր զաւակները:

13441

„ՄԱՍԻՍ“

ԱՐՏԱՍՍՀՄԱՆԻ

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ

Ա. ԱՐՏԱՍՍՀՄԱՆԻ ԸՆԴՀ. ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ՝ «ՎԷՄ», 13 Rue des Platanes Plessis Robinson Seine, Paris

ԱՆՈՐ ԵՆԹԱԿԱՅ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) ԿԻՊՐՈՍ՝	Պ. Յ. Մահուխան	Nicosia, Arastast, No. 71
2) ԵԴՈՎՊԻԱ՝	» Հ. Պուրսալեան	Hirna
3) ՊԱՂԵՍՏԻՆ՝	» Վ. Կէտիկեան	Ierusalem, Haret el Nsare
4) ԻՐԱԲ՝	» Մ. Սոսոյեան	Baghdad, South gate, Bataveen, 27/1
5) ԱԲԱԴԱՆ՝	» Ա. Յակոբեան	P. O. Box 22
6) ԹԱԻՐԻԶ՝	» Խ. Մելքոնեան	
7) ՆՈՐ ԶՈՒՂԱ՝	» Թ. Թաղէսեան	(Ecole Arménienne)
8) ԹԷՀՐԵՆ՝	» Ե. Իշխանեան	Red. „Alik“
9) ԴԱՄՈՍԿՈՍ՝	» Ս. Պոյաճեան	B. P. 321
10) ԳԱՀԻՐԷ՝	» Գ. Մխիթարեան	B. P. 868
11) ՀԱԼԷՊ՝	» Յ. Կոնդայեան	Hamam el Telle
12) ՄԱՐՍԷՅԻ՝	» Ն. Կապսեան	Rue Nationale, No. 49
13) ՓԱՐԻԶ՝	» „ՎԷՄ“	
14) ՊՈՒ. ՎԵՐԷՍ՝	» „ԱՐՄԷՆԻԱ“	Canning, 1087

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1) ՍՕՅԻԱ՝	Պ. Գ. Հալաճեան	B. P. 444
2) ՌՈՒՍՃՈՒԲ՝	» Օն. Զարմուշի	Ecoles Armeniennes
3) ՊՈՒՐԿՍԶ՝	» Մ. Թովմասեան	Bul. Ferdinandova, No. 3
4) ՓԼՈՎՏԻՎ՝	» Մկ Կարապետեան	

Գ. ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

1) ԱԹԷՆԷ՝	» Նոր Օր՝	20 A. Rue Vouli
2) ՍԵԼՖԵՆԻԿ՝	» Հորիզոն՝	Rue Franguini, 2

Գ. ՀԻԻՍ. ԱՄԵՐԻԿԱ

1) ՊՈՍՏՈՆ՝	» Հայրենիք՝	13—15 Shawmut St.